

CZART (1281) *sb m*

a jasne (w tym 22 r. błędne znakowanie).

sg N czart (519). ◇ G czarta (173). ◇ D czartowi (64), czartu (42); -owi *PatKaz II*, *KromRozm III* (2), *RejWiz* (2), *RejZwierz*, *BibRadz*, *RejAp* (2), *PaprPan*, *CzechEp*, *ArtKanc* (3), *WujNT*; -u *LubPs* (3), *BiałKaz*, *SkarŻyw* (13), *MWilKHist* (2), *KochPieś*, *PudlFr* (2), *GórnRozm*, *LatHar* (3), *SiebRozmyśl*, *SkarKazSej*; -owi : -u *RejKup* (13 : 7), *BielKron* (2 : 1), *RejPos* (34 : 6). ◇ A czarta (153). ◇ I czartem (46); -em (1), -(e)m (45). ◇ L czarcie (2). ◇ V czarcie (36). ◇ pl N czarci (62), czartowie (8); -owie *KromRozm III*, *GrzegŚm*; -i : -owie *RejKup* (1 : 1), *RejWiz* (2 : 1), *WujNT* (14 : 3), *SkarKaz* (1 : 1). ◇ G czart(o)w (60). ◇ D czartóm (36); -óm (1), -(o)m (35). ◇ A czarty (54), czart(o)w (4) *BielSat*, *SkarŻyw*, *KochSz*, *BielRozm*. ◇ I czarty (16), czartami (1); -y : -ami *WujNT* (1 : 1). ◇ L czarci(e)ch (4). ◇ V czarci (1).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI* (jeden z tych samych przykładów) – *XVIII w.*

1. *Diabeł*, *szatan*, *zły duch*; *demon Mymer*¹; *satanas Calep*; *cacodaemon*, *malus genius*, *genius sinister*, *genius ater*, *laeva numina*, *orcus*, *spiritus insincerus Cn* (1242) : *OpecŻyw* 191; *PatKaz II* 55v; *fercze byua o(i)chlodzono czarth odpądzon pokuła odftąpuye PatKaz III* 124v; *Czo znamionuą ftrachy we fnie iako ielth czartow widanie. GlabGad* L6v; *RejPs* 23v, 97; *Czart prez [!]* białą głowę wiele złego íprawi *RejJóz* A3v *margin*, A3v, D2v; *SeklKat* D4v; *Czem że łobie mogę pomóc Bych wdy niedan Czartowi wmoć. RejKup* f5; *Czart przyfedłzy mowy. RejKup* H; *Czoż ya zawždy czartu grozył RejKup* x6v; *Bjłkup grozy Czartowi RejKup* bb8; *Nietrzebać wylyczać Charczę [!]* Niemożels mieć natey *Karcze RejKup* dd7; *Ach niełtotjż Czarz [!]* fie fiły *Słyflącz onas ty nowiny RejKup* ee5v, b2, b4v, c3v, Dv, d3v (196); *Tákżec czárt pirwłse rodzíce zwyodł KromRozm I* E3, C3v, D2, H4, L2v [2 r.], [L3] (10); *MurzHist* C4v; *KromRozm II* p [2 r.], pv [2 r.], tv, v4; *KromRozm III* A2, A6 [2 r.], A8, B5v, C8, H5v, M7v; *Bo gdzye grzech z złołcią fie ípoi/ Tam fie Czárt nas nie nie boi BielKom* D4, n1b 5, D3v, G6v [2 r.]; *iz oto leży rowno z zyemią potłoczony frogolciami czártá złego LubPs* A4v, A3v, A4v, D2v, P5 *margin*, P5v *margin* (12); *KrowObr* Av [2 r.], 234v *margin*, Ss; *Iż śmierć tuż s kątá dybie á czárt wlyztko kryfli RejWiz* 14, 114, 114v, 133v [2 r.], 135, 136 (23); *á Czárth [diabolus] niech ítoi ná práwicy iego. Leop Ps* 108/6, *Is* 27 *arg*, *Luc* 8/2, 1.*Ioann* 3/12; *RejZwierz* 27v, 100, 103v; *BibRadz I* 2c *margin* [2 r.], 7b *margin*, 91a *margin*, b *margin* [2 r.] (9); *Od tegoż Duchá był wiedzyon ná pułzczą áby był [Krystus] kulzon od czártá BielKron* 138v; *ielzczé ná nas ták chytry czárt nieprzychodzil iáko ten BielKron* 420v; *O Czarciech y o Lucyperze. BielKron* 467, 1v [2 r.], 3, 6, 25 [2 r.], 25v [3 r.] (61); *GrzegRóżn* Ov, O2v; *Prot* D2v; *SarnUzn* D4v, G3v; *A iz tu flyfzimy iz ten czárt íprofný był związan przez thyfiąc lat. RejAp* 165, BB5 [2 r.], CC4 [2 r.], CC4v, 1, 2 (45); *A czárt kfiążę tego fwiátá/ leży márníe poráżony pod nogámi iego. RejPos* 20; *Czárt zawždy fwe/ ípráwy przez złe ludzi ípráwuie. RejPos* 25v *margin*; *A by był fluchał rády czártá márnego/ mogłóc mu fie było kęs polzczęści RejPos* 72v; *á bronili fie czartowi íprofnemu thymi flowy RejPos* 72v, A6, B, Bv, 3v, 4 (190); *RejPosWiecz*² 93v *margin*; *BiałKat* 71; *Támże czárcie s pogánem/ vzyway fwey zwády. BielSat* L4v, B3v; *GrzegŚm* Av, 11, 28, 29, 34, 63; *Ze drugi rzekł iuz też znam gdzieby fiac plzenicę/ Gdyby iedno wziął czárt tę ítarą ízubienicę. HistLan* B2; *Y pogáni y czárci fmierci nie gánili. RejZwierz* 168, A5, B2v [2 r.], 2 [2 r.], 10 [2 r.], 168 (15); *WujJud* 102; *y wołáli zá Pánem czárci oni w nich będąci. BiałKaz* G3v,

G3; A wżkole był człowiek máiący ducha czártá nieczyřtego *BudNT Luc 4/33, przedm a3v, Matth 8/31, 12/24, Mar 5/12, Luc 4/35 (12); PaprPan Eev; SkarJedn 62, 238, 309; wnet on Czárt drapáiąc go y ściłkáiąc wyłzedł. SkarŻyw 107; Czártá S. Iuliáná zwiázálá. SkarŻyw 152 marg; y iufz krol on náłz/ łtárł głowę czártu SkarŻyw 263; Aniołowie z iákiemi pánnámi mieřzkáią á z iákiemi czárći. SkarŻyw 413 marg; wyłzedł czárt/ y był zdrow człek on. SkarŻyw 457, 21, 35 [6 r.], 36 [10 r.], 56 [4 r.], 57 [3 r.] (191); A tyřz to tu czárćie gdaczeřz? Z łáncuchem koło drzwi łkaczeřz. *MWilkHist E3v, Ev, Fv, F3 [3 r.]; StryjKron 155; Czárty y pogány á nie słowem Bożym łámy X. K. dowodzi. CzechEp 174 marg, 30, 105, 174, [409], [413] [2 r.]; NiemObr 123, 160; KochFr 16; Czárt nań z piekłá łuk ciágnie by mu zádał trwoęę KochMRot C, B4v; KochSz B4; iefzcze ná nas ták chytry czárt nie przychođił iáko ten WerGořc 218, 218; BielSjem 7, 22, 28; Czárći pániá zář porwáli. KochPieř 25, 24; PudłFr 53; A rácz nas bronieć od czártá łprofnego ArtKanc C17, B19v, F9v, F10, F17v, I3v (15); Bogá tám nie wlpomioná/ Jedno wřzytkich czártow. BielRozm 22, 12; GórnRozm E4; ActReg 3v; Calep 947b; Tą czártá przekłętego z domu wypęđzono LatHar 76; Zdeptał czártá piekielnego LatHar 361, 51, 57, 67, 113, 147 (23); Vzdrawia 2. opętánych w kráinie Geráżeńłkiey/ y dopuřcza czártom włtápic w wieprze. WujNT przedm 34; A czárt porzućiwřzy go w pořzrodku/ wyłzedł od niego WujNT Luc 4/35; Márya ktorą zowá Mágdáleńá/ z ktorey řiedm czártow wyłzłó było WujNT Luc 8/2; Pánie/ y czártowieć łię nam poddáią w imię twoie. WujNT Luc 10/17; áby łię nie kłániáli czártom [ut non adorarent daemonia] WujNT Apoc 9/20, przedm 19, s. 32, Matth 8/31, 12 arg, s. 50 (54); Gdyż ná řwiát pyche przyniořł czárt przekłęty SiebRozmyřł [M]v; SkarKaz 6a marg, 7a, 41b, 123a [2 r.], b (20); Bo czárt ze złým nie wćieczę/ Rad łwego ná plác wywlecze. CzahTr K3; GosłCast 61; SkarKazSej 658a; KlonWor 29, 67; Czártći/ práwi/ tę moię żonę opánował ZbyłPrzyg A3v.**

W połączeniu z imieniem (3): BielKron 464; RejPos 2v; á tego Egloná czártá ktory nam tuczyc ćiało każe/ zwyciężaymy SkarŻyw 560.

*W połączeniach szeregowych (67): aby czart ciało řwiat było vnas tak lekkiei wagi RejPs 74, 83v; A tak ten Czart/ řwiat/ y Cziało Tak was było rozbuyáło RejKup ee4, B, ee7v; á wybáwiwřly nas řmyerćyá y krwyá řwoyá náłwyęłłá od mocy řmyerći/ grzechu/ y czártá/ z Bogyem Oycem nas zyednáł KromRozm II b2v; KromRozm III D2v; LubPs B5 marg, G marg, Q4 marg [2 r.], V6v [2 r.], Z2 [2 r.] (16); od wřfech nieprzyiáćioł gwałtownieyřzych/ Czárthá/ řwiáthá/ y ćiałá/ bronie Leop *A3v, *A3v; BibRadz II 108a marg; BielKron 209v; RejAp 1v, 46v, 161v; RejPos A4v, 1, 3, 9v, 15v (24); á iuż práwie idzieřz ku potkániu s czártem y s řmierciá RejZwierc 149v, 273; BiałKaz M4v; ModrzBaz 11v; Błogołławione to hiřtorye tych łławnych/ czártá/ řwiátá/ ćiałá/ y grzechu woioownikow. SkarŻyw A3v, 286; KochMRot B4; ArtKanc B19v, S7v; LatHar 237; SiebRozmyřł L2; SkarKazSej 692b, 698a.*

W charakterystycznych połączeniach: czart chytry (12), marny (11), okrutny (6), przekłęty (7), sprosny (78), srogi (9), zły (złostíwy) (16); czart (po-, s-)kusi (5), zwodzi (13); od czarta (s)kuszony (5), wybawić (wybawiony) (3), zwiedziony (2); czarta bać się (6), zborzyć (zburzyć) (7), zwyciężyć (zwyciężenie) (8).

Przysłowia: Także zawždy na wzaiem/ czárt iwáná goni RejZwierc 125, 138.

Gdźie zgodá tu Pan Bog/ á gdźie niezgodá tu Czárt pánuie. WujJud 127.

Frazy: »mnie czart [po czym]« (1): A mnie Czárt (práwi) po iego duřzy? GórnRozm G3.

»czart nagodził« [szyk 2 : 1] (3): Toć mi cie czart nagodził *RejJóz* D7, B3, D4.

»podźcie [z *kim*] ku wszytkim czartom« (2): iefzcze ná nas ták chytry czárt nieprzychodził iáko ten/ pocźcie łnim ku wšytkim czártom *BielKron* 420v [idem] *WerGość* 218.

»czart wie« (1): A czárt wie iáko ie zową *RejRozpr* G3.

Zwroty: »czarta mieć, mający« [szyk *zmienny*] (10 : 1): y rzekł: Czártá małz [*Daemonium habes*] *BudNT Ioann* 7/20; Iac czártá w łobie nie mam [*Ego daemonium non habeo*] *WujNT Ioann* 8/49; Teć łłowá nie łą opętánego (*marg*) czártá máiącego. (-) *WujNT Joann* 10/21, *przedm* 35, *Matth* 11/18, *Luc* 4/33, 7/33, 8/27 (10).

peryfr. »tysiącmi liczyć czarty« = *przeklinać* (1): A przewoźnik też choć z grubymi żarty/ Tyśiącmi licząc bez przełtánku czarty/ Iednák bez łzkody z końmi woz przepráwił *KlonFlis* C3v.

»czarta wyganiać (*a.* wygnąć, *a.* odegnąć), wyganiający; czarta wyganie (*a.* wygnanie)« [szyk *zmienny*] (27 : 2; 5): *Murm* 173; *KromRozm III* D3v, D4; *BielKron* 79, 138v, 420; Y był wyganiájący czártá [*eiiciens daemonium*]/ á ten był niemy. *BudNT Luc* 11/14, *Mar* 9/37, 16/9, *Luc* 11/15; około kilá dzieśiát ludzi/ krorych [!]/ ciáłá czárt dręczył/ czarty wyganiájąc zleczył. *SkarŻyw* 311; w wyganiániu czártá z iednego młodzieńcá/ vpomniał *SkarŻyw* 453, 324, 353, 441, 453 [3 r.], 553; *CzechEp* 295, 362, 363; *NiemObr* 115; á potym miał z niego Exorcystá czártá wyganiać. *WerGość* 217; *WujNT Matth* 7/22, 12/24, 28, s. 72, *Mar* 3/15 (9); *SkarKaz* 241a.

»czarta wypędzić (*a.* wypędzać, *a.* odpędzić); czarta wypędzanie; czart wypędzony« [szyk *zmienny*] (5; 1; 1): *BielKron* 79, 145v; *WujJud* 134; Y czarty mnogie wypędzáli [*Et daemonia multa eiiciebant*]/ y wiele chorych oliwą mázali/ á vzdrawiáli. *BudNT Mar* 6/13 [14]; Czárći od chorego wypędzeni *SkarŻyw* 334 *marg*, 35 [2 r.].

»wyrzucać (*a.* wyrzucić), wyrzucający czarta; wyrzucanie czarta« [szyk *zmienny*] (19 : 2; 5): *BudNT Matth* 12/25 [24], 26 [27], 28; Abo czemu zaráz nie wymáze ze Młszałow y z Agend czártow záklinánia/ y wyrzucánia? *CzechEp* 296; trędowáte oczyściayćie/ czarty wyrzucayćie [*daemones eiicite*] *WujNT Matth* 10/8, *przedm* 36, *Matth* 12/27, s. 51, 72 [2 r.], *Mar* 1/34 (22).

»czarta zaklinać (*a.* zakląć); wyklinanie (*a.* zaklinanie) czarta« [szyk *zmienny*] (4; 3): *Murm* 173; rychley powiáda czártá záklniefz/ niłzli łyna złości y Apoftátę/ na dobre námowifz. *SkarŻyw* 119, 91, 278 *marg*, 412; *CzechEp* 296; A niektorzy Żydowie z tych co fię włoczyli czarty zákliniájąc [*de circumeuntibus Iudaeis exorcistis*] ważyli fię wzywác [...] imieniá Páná Iefułowego/ mowiac *WujNT Act* 19/13.

»czartu się zaprzedać« (1): przeto iżeś fię czártu záprzedał/ przetoż Pan Bog wykorzeni dom twoy s potomki *BielKron* 85v.

Wyrażenia: »czartom brat« (1): Ktory [*Aleksander VI*] iakim był wżetecznikiem y Sodomczykiem rołpustnym, y iurnym, y czártom brátem, wiele mowić nie trzeba *CzechEp* 408.

»czarny czart« (1): ktery iłz vrnieráiąc/ łtráfzliwie wołál/ że go czarni czárći do pieklá wlekli *SkarŻyw* 352.

»od czarta, czartem opętany; czart opętał« (6 : 1; 3): a Iudáłs więcýy zatym kęfem chleba zatwardziál/ bo czart iego więcýy ij pelniéy niź przed tym opętał ij *OpecŻyw* 94v; Wnet od Czártá opętana byłá *SkarŻyw* 107, 86, 226, 251, 324; *LatHar* 57; *WujNT* 588 *marg*, 589, Zzzzz2.

»pan czart« (7): Iacz to panie Czarczie ſtoię Ciebie fię ia nić nieboię. *RejKup* h2, h5v, i2v, cc3v; Tedy mu Pan powiedzieć raczył: Nie może tho być Pánie czárcie *RejPos* 115v, 72, 82v.

Szeregi: »(nie) (Pan) Bog, (ale, jedno, a nie) czart« [szyk 6 : 1] (7): *KromRozm III B*; *BielKron* 464; *RejPos* 84v; Bogá tám nie wspomioná/ iedno wſzyſtkich czártow. *BielSat* C4v; Nie od ciebie tego czárcie cierpię/ ále od Bogá mego *SkarŻyw* 36, 172; *SkarKazSej* 686b.

»czart i czarownik« (1): Vkázuie/ iż wſzytki cudá máią być v nas podeyżrane á kłamliwe/ iefliſz fie nie zgadzaią z ſłowem Bożem/ á to z ſtrony czártá y czárownikow *BibRadz I* 108c *marg*.

»(zły duch), diabeł, (abo, i) czart« [szyk 2 : 1] (3): *Mymer*¹ 2v; Ták ludźye y Anyołowye ſwowolni/ ktore złymi duchy/ czárty/ y dyabły zowyemy/ z koſcyołą onego wypádl. *KromRozm III A8*; *CzechEp* 374.

»czart, nieprzyjaciel (narodu ludzkiego *a. nasz itp.*)« [szyk 4 : 2] (6): *RejAp* 100, 106v; nie cieſz głównego nieprzyjaciela mego czártá rádoſcią taką y wykrzykaniem *LatHar* 241; *SiebRozmyśl* D4v, L4; *SkarKaz* 160a.

»(nie) czart, (a, ani, i) piekło« [szyk 3 : 2] (5): przeto melankolici widaią rzeczy ſtraſzne, czarne, y brzytkie, iako piekło czarty/ błota, y inſze rzeczy. *GlabGad* L4; *RejPos* 110; *SkarŻyw* 173; iako trudno wierzyć/ áby to człowiek rozum máiący być miał/ ktory ták pilnie czártá y piekło záleca. *SkarKaz* 350a, 208b.

»czart, (a, to jest) (s)przeciwnik (narodu ludzkiego *a. nasz itp.*)« [szyk 41 : 3] (44): Pátrż yáka to chytrołć á wſiłowánye czártá przeciwniká Bożego *KromRozm I M4*; *LubPs* V6v, ee4v; *RejAp* 101v, 129v, 175, 180; *RejPos* 2v [2 r.], 15v, 17, 30, 31 (36); *RejZwierc* 10.

»stary frant albo czart« (1): STARY FRANT, álbo CZART. *GoslCast kt*.

»czart, (a(l)bo *itp.*) wąż« [szyk 6 : 4] (10): *KromRozm II i3*; Ale on czárt chytry wąż nie zámieſzkał tego *RejWiz* 36v; *BibRadz I* 2d *marg*; *BielKron* 2v, 462v; *RejPos* 154; *RejZwierc* 10; Przetofz czártá ábo wężá nie pyta: czemuſ to wczynił *SkarŻyw* 262, 262; *ArtKanc* N17.

»zły anioł i czart« (1): Ták ie były one lárwy złych Aniołow y czártow przeſtráfiły [...] iſz ledwe byli wſzyſcy żywi. *SkarŻyw* 480.

Wyrażenie przyimkowe: »po czartu« (2): Więć ſye téż wſzytko nam po czártu dzieie *PudlFr* 9, 76.

W przen (2) : *RejZwierc* 135; Złączył tedy czártá s pogánem Servius/ Tárquiniuſá pyźnego s Tullią okrutną *BielKron* 103.

2. *Obcy, pogański bóg; bałwan, bożek; daemonium Vulg* (39) : Przytym ná pytánye ich odpifuye/ o małżeńſtwye/ czyſtołci/ wżywányu myęłá/ ktore czártom ofyárowano *KromRozm II e2, x2, x3v*; Służyli ſprofnym bałwánom z drzewá wrzezánym/ [...] I ofyárowáli czártom corki ſwe y ſyny/ Gdyż w wyętlſſey zacnoſci niź Pan/ był v nich bog iny. *LubPs* Y3v; ich Krol nie ie mięłá/ á czárty miedziáne chwali *BielKron* 459; V pogan byli iedni Czárći zli/ drudzy dobrzy. [...] Tych theż Czártow dobrych wżywáli wſzyſcy Czárnokliężnicy *BielKron* 467, 8 [2 r.], 63, 84v [2 r.], 87, 90 (17); *BudBib Lev* 17/7, *Ps* 105/37; á czeſć Bożá oddaią czártom/ do nich fię po pomoc/ y po odczárowania wćiekaiąc. *SkarŻyw* 36, 231, 328; *WujNT* 1.Cor 10/20 [2 r.]; y drudzy íą bałwochwálce/ czártom fię kłániáią *SkarKaz* 518b.

W połączeniu z imieniem (6): niechciał się modlić Belowi czártowi. *BielKron* 111; łup czártá Aftárdá sftał się niemym *BielKron* 144v, 43 marg, 105v, 468v, 469v.

W charakterystycznym połączeniu: *czartom ofiarować (ofiarowany)* (8).

Szeregi: »bałwan, (a(l)bo) czart« [szyk 2 : 1] (3): á ieftliłmy podnofili ręce nałze do boga opcego [!] (do bałwana abo do czarta) *WróbŻółt* 43/21; *KromRozm III* A6; *BielKron* 84v.

»(nie) Bog albo (a, jedno) czart« [szyk 2 : 1] (3): *KromRozm III* A6; pytáli bogá śwego (álbo czártá) Apoliná/ który z nich będzie pánował w Rzymie *BielKron* 105v; nie chwałę ia czártow/ iedno Bogá żywego *BielKron* 111.

Synonimy: 1. *anioł, bies, diabeł, szatan*; 2. *bałwan*.

Cf CZARTOPŁOCH

AL